

KAFDAĞI

Cilt:5, Sayı:2, Aralık 2020, 176-190

Gönderim Tarihi: 03.12.2020

Kabul Tarihi:16.12.2020

ÇARLIK RUSYA'NIN GÜNEY POLİTİKALARINDA KAFKASYA

The Caucasus In The Southern Politics Of Tsarist Russia

Naz PENAH

Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Bölümü , npenah@bartin.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9295-0182

Elchin SHAKİROV

Doktora Öğrencisi, RF Kazan Federal Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ve Dış
Politikalar Tarihi, elikiyar84@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4340-3566

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Devlet arması olarak Bizans'ın çift başlı kartalını kullanmaya başlayan Çarlık Rusya, Tanrı'nın Rusya'yı 'Üçüncü Roma', 'Steplerin hanı' veya 'Avrupa gücü' olmak için tayin ettiğine olan inam ile Britanya ve Moğol imparatorluklarından sonra, en geniş coğrafi alanı ilhak ederek, dönemin beş küresel gücünden biri haline gelmiştir. Dünya politikasındaki önemi itibarıyla denizler ve doğal kaynaklar, Rusya'nın ihtirası olmuştur. Bu ihtiras uğrunda Rusların yayılmacılığıysa Avrupalılardan farklı olarak, kara seferleri şeklinde gerçekleşmiştir. Rusların güney ve doğu seferlerinde Kafkasya, aşılması zor bir bent olmuştur. Orta Asya'ya ve Kafkasötesi'ne sarmak için Kafkasya'nın yerlilerine dönük izlenen diplomasi ve bölgede inşa edilen kiliselerin faaliyetleri, birçok krallık ile hanlığı Rusya saflarına çekmiştir. Bu çalışmada, Rusların Kafkasya engelini aşmak için askeri hareketlerden ziyade, güttükleri genel diplomasi üzerinde durularak, ilhak süreçleri ve kalıcılıkları irdelenecektir. Ağırlıklı olarak Güney Kafkasya'da gelişen olaylar ele alınarak, değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Özbekçe, Rusya, Çarlık, Kafkasya, Karadeniz, Hazar denizi, Nüfus, Nüfus

Abstract

Tsarist Russia, which began to use the double-headed eagle of Byzantium as the state emblem, is the largest geographical region after the British and Mongol empires, with the belief that God appointed Russia as the 'Third Rome', 'Khan of the steppes' or 'European power.' By annexing the area, it became one of the five world powers of that period. The sea and natural resources were a passion of Russia because of their importance in world politics. For this aspiration, the expansionism of the Russians, in contrast to the

Europeans, took the form of land expeditions. The Caucasus was a formidable dam during the southern and eastern campaigns of the Russians. The diplomacy carried out in relation to the natives of the Caucasus, and the activities of the churches built in this region to spread to Central Asia and the Caucasus, attracted many kingdoms and khanates to the ranks of Russia. This study will examine the annexation processes and their persistence, focusing on the general Russian diplomacy to overcome the Caucasian barrier rather than military action. The events taking place mainly in the South Caucasus will be assessed and assessed.

Keywords: Russia, Tsar, Caucasus, Black Sea, Caspian Sea, Impact, Nations.

Giriş

Anayurtları bugünkü Beyaz Rusya'nın Pripet (Rokitno) bölgesi olan Ruslar, 825 yılına kadar başka devletlerin himayesinde kalmış, 825-1598 yılları arasında ise Rurik Hanedanı, bir süre de Altın Orda Devleti'nin egemenliğinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Altın Orda yıkıldıktan sonra ortaya çıkan hanlıklar da Rusların Romanov hanedanı (1613-1917) egemenliğine girmişlerdir. Romanov hanedanı Avrasya'nın birçok halkına yüzyıllar boyu hükmetmiştir (Altun, 2006, s. 10-11). Ruslar, 1240 yılında girdikleri Altın Ordu hâkimiyetinden 1480 yılında kurtulduklarında, millet ve devlet olma merhalesini tamamlayıp, genişleme siyasetine başlamışlardır (Akmaz, 2014, s. 32).

Başından itibaren sıcak denizlere ulaşmayı hedefleyen Rusların bu genişlemeci hareketi, önce kuzeye sonra ise güneye, seferler halinde gerçekleşmiştir (Asal, 2012, s. 44). Genişleme stratejisiyle Rusya, İvan Grozni döneminden SSCB'nin kuruluşuna kadar tabi coğrafi sınırlarına ulaşmış, kıtasal büyüklükte, çok etnikli bir devlet haline gelmiştir. Biz bu çalışmamızda bahsi geçen süreci, birkaç çarın kendi döneminde uyguladığı iç ve dış politikalarındaki ayrıntılar üzerine yoğunlaşarak, bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

İvan Grozni'nin Katettiği Yol

İvan Grozni (IV. İvan), tahtta olduğu sürece ülkesindeki farklılıklara, geniş topraklarına ve Rusya'nın büyük tarihi misyonuna yetecek hâkimiyet için yeni bir temel bulmaya çalışmıştır (Taşkesenligil, 2017, s. 148). Grozni'nin karakterinin ve hükümlerinin katı olmasının temelinde, Tanrı'nın kendisini tayin ettiğine inandığı göreve adanmışlık vardır. Yani, 'Üçüncü Roma', 'step hanlığı' ve 'Avrupa gücü olma' gibi unsurlar, onu kararlarında motive eden etkenler olmuştur (Hosking, 2006, s. 181).

1547 yılında taç giyerek "Çar" unvanıyla kutsanan IV. İvan, Altın Orda'nın kalıntıları olan Kazan ve Astrahan hanlarıyla eşitlenmiştir. Şunu

belirtelim ki Ruslar, Altın Orda hanlarını ve Bizans imparatorlarını 'Çar' adlandırmaktaydılar. Bu taç giyme merasimiyle Moskova Prenslığı, 'İkinci Roma' sayılan Bizans'ın düşmesi sebebiyle, kendisini Ortodoksluğun merkezi olan 'Üçüncü Roma' addedip, Rusya tarihinin önemini derinleştirmiştir. Bu törenin Ortodoks Kilisesi içinde gerçekleşmesi önemlidir, çünkü kilise Çar'ı, 'Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi' olarak takdim ederek, onun mutlakiyetini güçlendirmesi karşılığında, Çarlık da kilisenin haklarını ve imtiyazlarını korumayı üstlenmiştir. Çar unvanı IV. İvan'ı, Avrupa krallarının üzerinde bir mevkie yükseltmiştir. Bu unvan, onu diğer Rus prenslerinden üstün kılmış, 'Yüce devletli' olarak saygı duyulmasını sağlamıştır (Лукутин, 2001, s. 87).

İvan Grozni döneminde aktif bir iç ve dış politika yürütülmüş, merkezi devlet yapısı güçlendirilmiştir. Moskova, askeriyesiyle büyük bir güç haline gelmiş, 'Streletskiye Voiska' adında bir ordu birliği kurulmuştur (Богородская, 2012, s. 20).

1550'li yıllarda Rusya artık step seferleri için yeterli güce ulaşmış, Çar Grozni, 2 Ekim 1552 günü Kazan (Akmaz, 2014, s. 34), 1556'da da Astrahan Hanlıklarını ilhak etmiştir. O, Volga civarını hâkimiyeti altına aldıktan sonra Rus halkı, Hazar Denizi kıyılarına ve Kafkaslara yerleşme imkânı bulmuştur (Vernadsky, 2011, s.116). XVI. yy'ın ilk yarısına kadar K. Kafkas halklarıyla önemli bir teması olmayan Rusya, bu gelişmeler sonrasında K. Kafkasya'daki çekişmelere müdahil olmaya başlamıştır (Gökay, 2004, s. 3).

Grozni'nin hükümdarlığı sırasında Kazan ve Astrahan fetihlerine ek olarak, Batı Sibirya toprakları genişletilmiş, Baltık Denizi'ne bir çıkarma yapmak istenmiş, ancak bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Madariaga, 2005, s. 81).

İvan Grozni'nin ölümünden sonra Ruslar, zaman zaman Kafkas halklarından vergiler aldılarsa da ciddi anlamda askeri müdahalede bulunmamışlardır. Fakat İran akınlarını önlemek için Gürcistan'a yardıma giden Ruslar, 1594 ve 1604'te hezimete uğramışlardır. Bundan sonra Rusların, I. Petro'ya kadar, 77 yıl boyunca Kafkasya'ya önemli bir teması söz konusu olmamıştır. Fakat bu süreç içerisinde Kozaklar, Terek Nehri'nin kuzey, Kuban Nehri'nin doğu kıyılarında ve Kuma kıyılarında stanitsalar (Kozak yerleşim birimleri) meydana getirecek şekilde yerleştirilmişlerdir (Özbay, 1999, s. 27-28). Devamında, Kafkaslılarla ticari ve askeri bağlarla ittifaklar kuran Rusya, bölgeyi kendisine bağlamaya hazır hale getirmiştir (Erkilet, 2015, s. 45).

Büyük Petro'nun Denizler ve Pazarlar Tutkusu

Büyük Petro (I. Petro), Rusya'da ekonominin gelişmesi için tarımın, ticaretin ve taşımacılığın zaruri olması sebebiyle, ülke içinde kara yollarının hazırlanması, su kanallarının tanzim edilmesi, yük gemilerinin inşası gibi işlerde çalıştırılmak amacıyla, çok sayıda insanın görevlere tayin edilmesi üzerine yoğunlaşmıştır (Буганов&Зырянов, 1999, s. 32). Yakın doğu ülkeleriyle ticari ilişkiler için Volga-Hazar güzergâhıyla, Hazar kıyısı ülkelerine ulaşmayı amaçlayan Büyük Petro, Rusya'yı doğu-batı ticaretinde aracı haline getirmek için çeşitli politikalar uygulamıştır. O, Kafkasya harekâtıyla Hazar Denizi'ni bir Rus denizine dönüştürerek, bölgenin verimli topraklarını Rusya'ya bağlayıp, ekonomisine güç katmıştır (Alizade, 2010, s. 106,112). Büyük Petro 1696'da Karadeniz'in kilidi sayılan Dinyeper boyundaki Osmanlı Devleti'ne ait bazı kaleleri ele geçirmiştir (Çaycıoğlu, 2017, s. 116), İmzaladığı İstanbul Antlaşması (13 Haziran 1700) ise Rusların Karadeniz'e çıkışının başlangıcı olmuştur. Böylece Azak Kalesi, Rusya'nın kontrolüne geçmiştir. Azak Kalesi, Azak Denizi'nin kıyısındır ki denizlerin ve doğal kaynakların dünya politikasındaki önemi, Büyük Petro'nun savaşlarının ilkin sebebidir (Güne ve Yadcı, 2003, s. 103).

Ancak Rusya'nın bu ilerleyişi 1711 Prut Seferi'ne kadar sürmüştür. 'Prut Barışı'yla Azak kalesi Osmanlı'ya iade edilerek, Dinyeper boyundaki henüz inşa edilmiş Rus kaleleri Osmanlılar tarafından yıkılmıştır (Çaycıoğlu, 2017, s. 116). Rusya, Prut yenilgisinden sonra Karadeniz'e ve boğazlara ulaşamayınca, bir kez daha Kafkasya ve Hazar'a doğru yönelmiş (Буганов&Зырянов, 1999, s. 28-29), Büyük Petro Hazar'a doğru ilerledikçe, Don ve Volga boyunda yaşayan Kozakları, K. Kafkasya'da Terek ve Sunja nehirleri arasındaki bölgelere yerleştirmiştir (Allen, 2013, s. 306-307). Yerleştirilen bu halkların oradaki istikrarını koruma misyonunu da yine I. Petro üstlenmiştir. O, bu inisiyatifi Kafkasya'da olduğu gibi, diğer bölgelerde de kullanmıştır (Özbay, 1999, s. 25).

Büyük Petro'nun Hazar Denizi Hamlesi

Kafkasya, özellikle güney bölgesi, XVI. yy'dan itibaren Osmanlı ve İran devletlerinin mücadele alanı olmuş ve bu iki devlet arasında sürekli el değiştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin bölgeye seferleri, Safevi Devleti'nin yıkılışına (1737) kadar sürmüştür. Rusya, sonradan Osmanlı-İran çekişmesine bir üçüncü devlet olarak müdahil olmuştur (Kantarıcı, 2006, 49-50).

Büyük Petro, 1716'da Artemiy Petroviç Volınski'yi, (1689-1740) Bakü'ye (Safevi Devleti'ne/İran'a) elçi atayarak, ticari ilişkilerin genişletilmesi ve Hazar'ın kıyılarını, hudutlarını ve yollarını öğrenmesi için talimatı vermiştir. Bakü elçiliği sonrasında Volınski, Astrahan (Alizade, 2010, s. 106-112) valiliği de yapmış, etraftaki birçok hanlığı Rusya saflarına çekmiş, ilerde düzenlenecek Rusya seferleri sırasında Gürcü ve Ermenilerden destek sözü almıştır (Çaycıoğlu, 2017, s. 117-118). Karşılığında ise İran ve Osmanlı imparatorluklarından onların topraklarını kurtaracağı vaadini vermiştir. Rusya'nın nüfuz alanını Akdeniz'den Kuban'a, Astrahan'dan Safevi topraklarına, Beştav'dan (Beş dağ) Tiflis'e kadar genişletmeyi hedef edinen Çar Büyük Petro (Alizade, 2010, s. 106-112) için büyük fetihler öncesi hazırlıklar, böylece tamamlanmıştır.

Büyük Petro ve donanması, 23 Ağustos 1722'de hiçbir direnişle karşılaşmadan Derbend'e girmiş, Derbend'i ve Hazar'ın kıyılarının önemli bir bölümünü kendine tabii hale getirmiştir. Bu ilerleyiş, Bakü'de, Rusya ile ticarî ilişkileri olanlar tarafından memnuniyetle karşılanırsa da Bakü hâkimi Mehemed Hüseyin Han ve onu destekleyenler, Rus ilerleyişine karşı çıkmışlardır. Albay Shipov komutasındaki Rus donanması 21 Temmuz 1723'de Bakü limanına ulaşmış, şehir 7 gün boyunca bombalandıktan sonra teslim olmak durumunda kalmıştır. Rus donanması 28 Temmuz 1723'te Bakü'ye girmiştir. Sonrasında Büyük Petro, İran Elçisi İsmail Bey'den Derbend'ten Gilan'a kadar olan toprakların Rusya'ya verilmesini istemiştir (Çaycıoğlu, 2017, s. 120-126). Böylece Hazar Denizi, Rusya'nın uluslararası ticaret meydanına çıkışını sağlamıştır (Alizade, 2010, s.106-112).

Çar hükümeti Bakü'de büyük çoğunluğu Ermeniler olmak üzere, birçok halkın mensubunun iskânını sağlamış, Rus dilinin kullanımını teşvik etmiştir (Guliyev, 2010, s. 17). Atanan Rus yöneticiler Kafkas halklarına Rusya'yla kurulacak ilişkilerin avantajını anlatmış, bu bağlamda yerlilerin askeri yardımına da ihtiyaç duymuşlardır. Bölge halklarının bir kısmı, vaadedilen avantajları göz önünde bulundurarak, Rusya'nın himayesini kabul etmişlerdir (Смирнов, 1998,s. 120).

Sonrasında Osmanlı Devleti, Müslüman Lezgilere Ruslar tarafından saldırıların düzenlendiğini ileri sürerek, Rus ordularının ilerleyişini durdurmuştur. Neticede 24 Haziran 1724'te İstanbul'da Rusya ile Osmanlı Devleti arasında, 'İstanbul Antlaşması' imzalanarak Rusya'nın bölgedeki varlığı meşrulaştırılmıştır (Kantaracı, 2006, s. 50). Buna karşılık Rusya da, Osmanlı'nın Gürcistan'da ve G. Azerbaycan'daki fetihlerini onaylamıştır. Bu anlaşma ile Rusya ve Osmanlı Devleti, Kafkasya'da stratejik ve ekonomik özelliğe sahip pek çok toprağa sahip olmuşlardır (Çaycıoğlu,

2017, s. 128-129).

Çar Büyük Petro'nun ölümüyle hanedan mensupları arasında çıkan anlaşmazlıklar ve ülke genelindeki ekonomik sıkıntı, Rusların Kafkasya'ya olan ilgisini azaltmıştır. İran'daki Afşar hanedanı Şahı Nadir'in bütün dikkatini Kafkasya'ya çevirmesi ve 1732'deki Reşt Antlaşması, Rusya'nın Dağıstan ve Hazar kıyılarından çekilmesini sağlamıştır (Budak, 2002,s. 848-849). Büyük Petro'nun ölümünden II. Katerina'nın tahta çıkışına kadar (67 yıl) Rusya, Kafkasya'ya sefer düzenlememiştir (Yasa, 2008).

Çariçe Anna'nın Kazandırdıkları

Büyük Petro'dan sonra Karadeniz'e yönelik önemli adımları, Çariçe Anna atmıştır. Kırım Tatarları tarafından 1725 ile 1735 yılları arasında güney tarafından gelen saldırıları önlemek için çariçe Anna, öncelikli olarak güney bölgelerinin güvenliği sorununu ele almıştır. Bu sorunun çözümü Rusya'nın güneyde güvenliğini sağlaması ve Karadeniz'deki pozisyonunu güçlendirmesi, Doğulu ve Batılı devletlerle olan ticaretin geliştirilmesi açısından önemliydi (Yüksel, 2017, s. 352, 353).

Çariçe Anna zamanında, 1726'da Avusturya ile yapılan ittifak antlaşması 1732'de yenilenmiş, Lehistan tahtına çıkan III. August'la dostluk kurulmuştur. İran ile 1729, 1732 ve 1735 yıllarında yapılan antlaşmalarla, Büyük Petro döneminde Hazar bölgesinde ele geçirilen topraklardan vazgeçilerek, İran ile Rusya arasında Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurulmuştur. Yine bu dönemde Danimarka ile yakınlaşmış, İsveç ile 1724'te kurulan ittifak 5 Ağustos 1735'te yenilenmiştir (Heкpacов, 1976, .s. 80).

Uluslararası siyasette yerini güçlendirdikten sonra Rusya, güneyden gelen saldırıların kesilmediğini ileri sürerek, 1736 yılının ilkbaharında Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmıştır. 1736'da Azak, 1737'de Özü, 1739'da Hotin kalelerini ele geçiren Anna, Bogdan'a girmiş, Yaş şehrine hâkim olmuştur. 18 Eylül 1739'da imzalanan Belgrad Antlaşması'na göre Azak Kalesi yıkılacak, arazisi tarafsız olarak boş bırakılacaktır ve Rus tacirleri, Karadeniz'de Osmanlı reayasına ait gemilerle ticaret yapacaktır. Bu antlaşma, Osmanlı Devleti'ni önemli bir askeri üsten mahrum bırakmıştır. Neticede Rusya, çariçe Anna zamanında her şeye rağmen Karadeniz devleti olmak hayalini gerçekleştirememiş fakat güney sınırlarını güven altına almak ve Karadeniz'de ticaret yapmak hedefini kısmen başarmıştır (Yüksel, 2017, s. 355, 358, 362-363).

Büyük Katerina'nın Kafkasya'da Kalıcılık Siyaseti

Aslen Alman olan Sofiya-Avgosta, III. Petro (1761-1762) ile evlendirilmiş, Ortodoks mezhebini benimseyerek Katerina Aleksiyevna adını almış, 28 Haziran 1762'de, II. Katerina adıyla Rusya'ya Çariçe olmuştur (Kuzucu, 2010,s. 109-110).

Küçük Kaynarca Antlaşması'yla (1774) Büyük Katerina, Karadeniz'in kuzey sahilinde ve Azak Denizi'nin çevresinde yaşayan bütün Tatarların bağımsızlığını Osmanlı'dan isteyerek, Rusya'ya katılması için ilk adımı atmıştır (Kuzucu, 2010, s. 110-111). Bu antlaşmanın sonrasında Büyük Katerina, Orta Kafkasya'ya seferler başlatmış ve burada bir nüfus politikası izlemiştir. Buranın yerli nüfusu zamanla dağlara çekilmiş, yerlerine, yani Kuban ve Terek boylarına Rusya'nın hâkimiyeti altında olan Kozaklar ve diğer Rusya halkları yerleştirilmiştir. Katerina, 1777 ile 1780'de Mozdok'ta bir kilise inşa ettirmiş, Hıristiyanlığın yaymasına önyak olmuştur (Taştekin, 2014).

Rusya, Altın Orda'nın kalıntıları olan Kazan, Astrahan ve Kasım Hanlıklarını daha kısa bir zaman dilimi içinde elde edebilmiş fakat Kırım Hanlığı'na ise üç asır boyunca hâkim olamamıştır (Altun, 2006,s. 11). Ardından Rusya 1783 yılında Kırım Hanlığı'nı ilhak etmiş, Büyük Katerina bu siyasetle Rusya'nın Karadeniz'e inme amacını gerçekleştirmiştir (Kuzucu, 2010,s. 116-117).

Avrupa'nın deniz aşırı seferlerinden farklı olarak Rusların seferleri, kara yayılmacılığı şeklinde olmuştur. Nitekim XIX. yy'ın sonuna doğru dünyadaki büyük güç olma yarışında Rusya, öne çıkanlardan biri haline gelmiştir (Asal, 2012,s. 49). XVIII. ve XIX. yy'lar arasında genişlemenin tabi coğrafi sınırlarına ulaşan Rusların hâkimiyetinde olan tüm halklar, tek bir devlet çatısı altına birleştirilmiştir (Vernadsky, 2011, s. 191).

I. Pavel'in Akdeniz Siyaseti

II. Katerina'nın oğlu olan I. Pavel annesinin ölümden sonra 1796 yılında 42 yaşında tahta çıkmış ve beş yıl iktidarda kalmıştır (Kurat, 1999,s. 294). I. Pavel'in döneminde Rusya'nın dış politikası Akdeniz ve Karadeniz bölgesi ağırlıklıdır. Özellikle Yaş Antlaşması (10 Ocak 1792) sonrası, Osmanlı-Rusya devletleri arasındaki barış ortamı, Rus ekonomisinin gelişimine büyük katkı sağlamıştır. I. Pavel de Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerin bir barış ortamında sürdürülmesini bu sebeple istemiştir. I. Pavel'e göre Osmanlı Devleti ile koordineli bir şekilde hareket edilirse, Rus nüfusu Akdeniz'in doğu kesimlerine kadar taşınabilecektir (Vernadsky, 2009, s. 241).

I. Pavel Rus tahtına çıktığı ilk yıl Avrupa devletleri ile sulh ve sükûnet içerisinde bulunacağını ilan etmiş, ancak XVIII. yy'ın sonunda başlayan Fransız İhtilali, I. Pavel'in bu siyasetinde değişiklik yapmasına neden olmuştur. General Napolyon Bonapart komutasındaki Fransız kuvvetleri Nisan 1797 tarihinde Venedik'i işgal ederek Akdeniz'de stratejik öneme sahip Ege adalarının bazılarını ve Arnavutluk'u işgal etmesi, Rusya'da da yankılar yapmış ve I. Pavel için bir endişe kaynağı haline gelmiştir (Şirokorad, 2009, s. 268).

Napolyon Bonapart, Fransa'nın Akdeniz'deki çıkarları için bir Osmanlı toprağı olan Mısır'ı işgal etmeliydi (Karal, 1999, s. 27). İlk olarak Malta Adası'nı Haziran 1798 tarihinde ele geçiren Napolyon, 1 Temmuz 1798 tarihinde İskenderiye'ye çıkarma yaparak Mısır'ı işgal etmiştir (Kuzucu, 2013, s. 77). Fransızların bu şekilde Akdeniz'de güç kazanması, bu bölgede siyasi ve ticari çıkarları bulunan İngiltere ve Rusya'yı da tedirgin etmiştir. Ayrıca Fransa, 'Campo Formio Antlaşması (18 Ekim 1797) ile Rusya'nın yayılma alanı olarak belirlediği Mora, Arnavutluk ve Balkanlar'da da nüfuz edinmeye başlamıştı (Aksan, 2007, s. 299).

Osmanlı Sultanı III. Selim ise ordu ve donanmasının yetersiz olması sebebiyle Avrupa'da Fransa'ya karşı müttefikler aramış, Rusya'yı uygun görmüştür. I. Pavel Sivastopol'de bir donanma hazırlayarak İstanbul Boğazı önlerine göndermiş, Sultan III. Selim Han da Fransa'ya karşı Ağustos 1798'de savaş kararı almıştır (Kuzucu, 2013, s. 78-79). Rus ve Osmanlı heyetleri arasındaki ittifak görüşmeleri hiç zaman kaybedilmeden başlamış, bir antlaşma metninde mutabakat sağlanarak 23 Aralık 1798 tarihinde imzalar atılmıştır (Erim, 1953, s. 197). Bu ittifak sayesinde kurtarılan 'Yedi Adası'nın durumu ile ilgili bir araya gelen iki devlet, 'Yedi Ada Cumhuriyeti Devleti'ni kurmuşlardır. Bu devletin statüsüne ait şartlar, 21 Mart 1800'de imzalanan antlaşma ile belirlenmiştir (Uzunçarşılıoğlu, 1937, s. 630). Fransa da işgal ettiği Mısır'dan tamamen çekilmiş, 25 Haziran 1802'de 'Paris Barış Antlaşması' Osmanlı ve Fransa arasında imzalanmıştır (Erim, 1953, s. 215-217).

Çar I. Pavel ise her ne kadar çok uzun süre Rus tahtında kalamamış olsa da Akdeniz'de Rus menfaatlerine hizmet edecek bir Ada Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamış ve bu dönemde İstanbul ve Çanakkale boğazlarını gerek ticari, gerekse askeri açıdan yoğun bir şekilde kullanmıştır (Kuzucu, 2013, s. 85).

I. Aleksandr'ın Gürcistan ve İpek Yolu Galibiyeti

Büyük Petro döneminde Azerbaycan Rusya terkiğine alınmıştır, Büyük

Katerina döneminde de “Küçük Kaynarca” antlaşmasıyla, Rusya'nın sınırları Gürcistan'a dayanmıştı. 1783'te Büyük Katerina'nın Gürcistan'ın toprak bütünlüğünden de sorumlu olduğunu resmen ilan etmesi ve 1801'de Gürcü çarı XII. Georg'un, I. Pavel'den Rusya'nın himayesini (Kurat, 1999,s. 299-300) istemesi, bu ülkenin de Rusya'ya bağlanmasına vesile olmuştur. Böylece Rusya, Avrupa istikametinde O. Asya, Doğu Kafkasya ve İran'dan geçmekte olan Çin ipliğinin İpek Yolu'ndaki ticaretini, İran'dan almıştır (Özbay, 1999,s. 26-27).

Kurtuluşu Rus himayesinde gören Gürcü prensler, topraklarının bütün kaynaklarını Ruslara açmış güney ve doğu yönünde ilerleyen Rusya'ya güzergâh olmuşlardır. Gürcistan işleri için memur tayin edilen Gürcü menşeli Tsitsianov, 1804-1805 yıllarında da Bakü ve Erivan hanlıklarının Rus hâkimiyeti altına alınmasını sağlamıştır. Tsitsianov'un Bakü'de öldürülmesi üzerine I. Aleksandr Kafkasya'da Azerbaycan'ı tamamen, Dağıstan'ın da önemli bölümünü ilhak etmiştir. 1810'a doğru Kafkasların büyük bölümü, tamamen Rusya'ya bağlanmıştır (Kurat, 1999,s. 299-300).

I. Aleksandr (1801-1825) döneminde bu bölgede dengeler tamamen değişmiş, Osmanlı ve İran'ın etkisi sürekli azalırken, Rusya kalıcılığını güçlendirmiştir. Bu süreç, aslında I. Aleksandr dönemi Rusya'sının siyasî, askerî, teknolojik ve ekonomik gücünün ne kadar yol kat ettiğini de göstermektedir (Sapmaz, 2008,s. 23).

I. Nikola'nın Rusya'ya Kazandırdıkları

Kaçar Hükümdarı Fetih Ali Şah, Rusya'nın bünyesinde olan Gürcistan ve Azerbaycan'ı eski İran toprakları olduğu iddiasıyla geri istemiş, bu sebeple Rusları Kafkasya'dan atma siyasetine girişmiştir. İngiltere'nin de desteği ile Rusya'ya karşı savaşa giren İran, mağlup olarak Azerbaycan'ın büyük bir kısmını, Gürcistan'ın ise tamamını Ruslara bırakan antlaşmayı, Gülistan Antlaşması'nı (1813) imzalamak zorunda kalmıştır. 1825'te Çar I. Aleksandr'ın ölümünden sonra Rusya'da çıkan karışıklıkları fırsat bilen İran, Rusya'ya bir kez daha savaş açmış fakat I. Nikola, savaşı İran'ın aleyhine çevirmesini bilerek, onları tarihe 'Türkmençay Antlaşması' (1828) adıyla geçecek bir sözleşmeyi imzalatmaya mecbur etmiştir. Bu sözleşme ile Rus orduları Azerbaycan'ın güney bölgesinden çekilmiş, Revan ve Nahçıvan Hanlıkları ile Talış Bölgesi de Rusya'ya bırakılmıştır (Aydoğmuşoğlu, 2011,s. 130-133).

Çar I. Nikola'nın hem Kafkasya'da hem de Avrupa'daki elde ettiği topraklar, Rusya'ya karşı Avrupa'yı kızdırmış, bu kıtanın bütün milletlerinin Rusya'ya karşı ittifak etmesine yol açmıştır. Osmanlı'nın da içinde yer aldığı

bu ittifak, Çar'a olumsuz tesir etmiş ve 1855'in Şubat'ında ölmesine sebep olmuştur. Müttefikler, Fransa'nın önderliğinde, Rusya'ya savaş açmış ve Sivastapol'u ele geçirmişlerdir (1854-1855). Bu vakayı takiben I. Nikola'nın ardılı, II. Aleksandr'ın Paris'te imzalamak zorunda kaldığı antlaşma, Rusları ilhak ettiği birçok topraktan etmiştir (Kurat, 1999, s. 328-329).

II. Aleksandr'ın İç Siyasetteki Tavizleri ve Dış Politikaları

Kırım Savaşı (1853-1856) yüksek paralara mal olmuş, teknolojik gerilik savaşı kaybettirmiş ve ekonomik kriz de buna eşlik etmiştir. Çarlık serflik sistemiyle, Avrupa ülkeleriyle rekabet edemezdi. Rusya, içeride patlayacak bu yoğunluğun önüne geçmek, egemenlik ve imparatorluğun dokunulmazlığını korumak adına bazı topraklardan feragat etmiştir. Alaska'nın Amerika'ya satılması ve içerideki toprak reformu ve birçok değişim bu krizi atlatmak için olacaktır (Mahmutova, 2014,s. 52).

Nihayet 3 Mart 1861'de II. Aleksandr tarafından köylülerin serflikten kurtulduklarına dair bir manifesto çıkarılmış ve Rus mujikleri özgürlüğe kavuşturulmuştur. Halkın köylü ve aydın kesimi, çiftliklerin tamamını köylüler arasında bölüştürüleceğini beklerken, gelen manifesto bu beklentiyi tam anlamıyla karşılamayınca, isyanlar daha da şiddetlenmiştir (Vernadsky, 2011,s. 274-276). II. Aleksandr'ın bu kararı, halkın hükümet üyelerine ve doğrudan Çar'ın kendisine suikast yeltenmelerini sıklaştırmıştır. Bu sebeple Çar, kapsamlı reformlarla devletin işlerine karışacak bir de '*halk meclisi*' kurulmasına izin vermiştir. Bu reformlarla II. Aleksandr, 'Kurtarıcı Çar' unvanı da almıştır (Mahmutova, 2014,s. 52-53). 1861 reformu bütünüyle icra edilememiş, fakat eski düzeni büyük ölçüde tahrif etmiştir. II. Aleksandr'ın 1864 yılındaki diğer "büyük reformları", ilçeler, mahkemeler ve askeriye alanında gerçekleştirilmiştir (Vernadsky, 2011, s. 275).

Yapılan reformlar, devletin yönetimiyle ilgili farklı düşününlerin faaliyetlerine kısıtlı da olsa olanak sağlamıştır. Bu reformlar iktisadî, sosyal ve kültürel alanda değişimleri tetiklemiş ve tüm iç sistemin değişmesinde, kapitalist sistemin üstünlük kazanmasında itici bir güç olmuştur (Mahmutova, 2014, s. 53).

Dış Politikada Rusya, Anadolu üzerinden Akdeniz'e, Kafkaslar ve İran üzerinden de Basra Körfezine ulaşmak için Osmanlı ile XVIII. yy'dan XIX. yy'a kadar birkaç (1806-1812, 1828-1829, 1853-1856) savaş yapmış, ancak hedefine ulaşamamıştır. Rusya, Doğu Avrupa'da Slav kardeşleri himaye anlayışıyla Osmanlı'ya karşı 1877 yılında, yeni bir seferberliğe girmiştir (Eltut, 2017, s. 124). Bu savaşın ikinci cephesi, Kafkasya olmuştur. 15 Ekim Alacadağ Meydan Muharebesi'nde Osmanlı'da zayıf çok olunca,

Ahmet Muhtar Paşa fazla kayıp vermemek için ordusuyla Erzurum'a çekilmiştir. Böylece Ruslar Kars'ı ele geçirmiş fakat Erzurum'u henüz alamamışlardır. Sultan II. Abdülhamit barış müracaatında bulunmak zorunda kalmış, neticede 19 Şubat 1878 tarihinde "Ayastefanos Antlaşması" imzalanmıştır (Eltut, 2017, s.126).

Diğer yandan ise Türkistan coğrafyası XVI. yy'dan itibaren ticaret yollarının değişmesi sebebiyle, ekonomik ve siyasi açıdan eski parlak günlerini kaybetmiş, denizlere çıkışı olmadığı için XIX. yy'a kadar büyük güçlerin hâkimiyetine girmeden kalabilmiştir. Aynı zamanda Ortaçağ'dan kalma bu toplumlar küreselleşme ve modernite gibi durumlarla da yüzleşmeden varlıklarını sürdürmüşlerdir. XIX. yy'ın ikinci yarısında Rusya imparatorluğu Türkistan'ın hâkimiyetini tamamlamış, yerli ahali modernitenin bütün öğeleriyle tedricen tanışmaya başlamış, eskiden olmayan demir yolunu, telgrafi, bankacılığı ve posta sistemini kullanmayı öğrenmiştir (Somuncuoğlu, 2014, s. 227-228, 234).

III. Aleksandr'ın Otokrasiyi Yeniden İnşası

Tahta çıkan III. Aleksandr da mutlakiyeti korumak ve büyük devlet tutumunu yeniden tahkim edebilmek için olağanüstü hal ilan etmiş, eğitimde, askeriyede, yargıda güncellemeler yaparak, baskı politikasını sürdürmüştür ki bu uygulamalar Çarlık Rusya'nın rejim değişmesine kadar devam etmiştir (Буганов&Зырянов, 1999, s. 256).

III. Aleksandr'a göre, babasının yarım kalan reformları devam ederse Rusya felakete sürüklenecektir. 29 Nisan 1881 tarihli manifestosunda genç çar, "otokratik iktidarın karakterine olan güvenim, milli çıkarım teminatı sebebiyledir" demiştir. Bu bağlamda 1885 yılında çıkarılan Ceza Yasası ile adaleti tekrar bürokrasiye bağlamış, her şeyi denetleme kararından köylü de nasibini almıştır. 1889 ve 1890 yıllarında gerçekleştirilen iki önemli reform ile 1861'den sonra toprakları ellerinden alınarak işçilere bölüştürülmüş toprak sahipleri, yeniden eski topraklarına kavuşma fırsatı elde etmiştir. Bu durum karşısında Rus seçkinleri ve toplumu, çözümü siyasi şiddette aramıştır (Carrere D'encausse, 2000, s. 176-180). III. Aleksandr tahta olduğu 13 yıl boyunca Rusya Otokratik bir rejimle yönetilmiş, sık sık rejime karşı ayaklanmalar kendini göstermiş ve Rusya halkları arasında ideolojik duygular daha da kabarmıştır (Asal, 2012, s. 51).

Son Çar II. Nikola Dönemi'nde 1917 Devrimi'ne Giden Süreç

II. Nikola hükümeti, ekonomik krizi ve dolayısıyla içerideki çatışmacı ortamı, fetihlerle gelecek kazanımlarla aşılabileceği ilkesiyle, devlet

bütçesinin büyük kısmını askeri modernleşmeye ve silahlanmaya harcamış, bu uygulama Çarlık Rusya'sının sonunu getirmiştir (Yetişgin, 2010, s. 210).

1905'te Japonya ile yapılan savaşın ağır sonuçları ve içeride her gün hükümete karşı daha da güçlenen eylemler, aynı yıl, bir ferman ile tüm Rus toplumunun temsil edildiği bir meclis kurulmasını sağlamıştır. Böylece II. Nikola, 17 Ekim 1905'te işçiyi ve köylüyü temsil edecek bir 'Devlet Meclis Duması'nın açılmasına izin vermiştir. Hükümete karşı, işçi ve fakir köylüye siyasi haklar konusunda ayak direyen Sosyal Devrimcilerin propagandaları etkili olmuştur. Sürgünden sonra, Avrupa'da Sosyal Demokrat Parti'nin yayın organı olan İskra'yı çıkartan ve SDP'nin 1903 kongresinde parti merkezinin mutlak otoritesini savunan ve tam bir Marksist devrim yanlısı olan V. İ. Lenin ve Lenin'in başını çektiği Bolşevikler, Martov'un başını çektiği liberallerle birlikte, 'Demokratik Cumhuriyet' kurulmasını savunan Menşevikler ile diğer fikri yapıların karşısında az bir farkla başarı sağlayarak amaçlarına ulaşmışlardır (Yetişgin, 2010, s. 200, 208, 210).

Rusların sayesinde bağımsızlığını kazanan Bulgarların, çıkarları için I. Dünya Savaşı'nda Rusların karşısında, Almanya'nın yanında savaşa girmesi, II. Nikola'nın Çarlık ordusunu, Almanlara karşı savaşılan doğu cephesinde zora sokmuştur. Rusya'nın, müttefikleri olan İngiltere ve Fransa ile de bağı kesilince, Rusya içerisinde artan siyasi, ekonomik, askeri ve diğer önemli nedenlerle de çıkan kriz, 1917'de Petrograd'da Rus ihtilalinin patlak vermesine sebep olmuş, 1922'ye kadar iç savaş şeklinde sürmüştür (Öztürk, 2013, s. 54-55). Devrim neticesinde sosyalist-komünist bir sistemi kabul ederek SSCB adını alan Çarlık Rusya, 22,44 milyon km² yüzölçümü ile aynı topraklar üzerinde varlığını devam ettirmiştir (Akmaz, 2014, s. 41-42).

Sonuç

Rusya İmparatorluğu tarihinin büyük bölümü, Baltık, Karadeniz ve Hazar havzalarına ulaşmak için verilen savaşlardan oluşmaktadır. Rusya'nın yayılmacı politikalarıyla çok etnikli bir imparatorluk haline gelmesini sadece askeri başarısına indirgemek, yanlıştır. Çarlık Rusya'nın güney ve doğu harekâtında, birçok bölgede hâkimiyetini savaşmadan kabul ettirebildiği, çok ciddi bir hazırlığın ve diplomatik hünerin de ürünüdür. Bazı bölgelerde hâkimiyetin gerçekleşmesi için engellerin ortadan kaldırılması meselesi, bir asırlık zamanı bile almıştır. Anlaşma yapılan krallıkların ve hanlıkların, anlaşmaya karşı koyan halklarının hoşnutsuzluğunun önüne geçebilmek için, bir ittifak kurmayı, iyimser iddialarla izah edip kabullendirmek neticesinde, birçok güneyli ve doğulu mntıklar, Rusya'nın himayesine geçmiştir. Kafkasya'nın sırasıyla Cengiz, Timur, Osmanlı, İran ve Rusya akınlarına

maruz kalması, son zamanlarda İran ile Osmanlı arasında sık sık el değiştirmesi, bazı bölgelerde yerli Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında çıkan çatışmalar, bir kısım Hıristiyanların çareler aramasının sebebi olmuştur. Bu Hıristiyan kısım, Hıristiyan olduğu için Rusya'yı kendine yakın bulmuş ve dindaşlık duygularla doğal müttefik görmüştür. Başka bir ifadeyle onlar, Rusya'nın kucığına itilmiştir. Rusya'nın O. Asya'yı ilhakında Kafkasya, Kafkasya'nın ilhakında da 'din' büyük öneme sahip olmuştur. Osmanlı ile İran'ın savaş alanına dönen Hıristiyan Gürcistan, 1687'ye kadar Rusya'dan birçok kez himaye talep etmiş, bu talepler 1801'de dikkate alınarak Gürcistan, Rusya'ya bağlanmıştır. Bu iki güç, İran ve Osmanlı, Gürcü prenslerinin hâkimiyetlerine dokunmamışlar fakat dini baskılar yapmışlardır. Geneli Müslüman olan Orta Kafkasyalılar ise Rusya'nın ablukasına rağmen son ana kadar direnmiş fakat Rusya'nın, yerli Hıristiyanlarının arasında açtığı gedik, giderek bu bölgenin de yarılmasına, parçalanmasına ve teslim olmasına sebep olmuştur. Bölgenin kralları, prensleri ve hanları da kendilerini Rusya, Osmanlı veya İran gibi büyük devletlerin desteklemelerini önemsemişlerdir. Nitekim taht mücadelelerinde bu desteklerin etkisi büyük olmuştur. Bu defa himayesine girdikleri takdirde, Rusya'nın taahhütleri daha cazibedar olmuştur. Bu taahhütlerin şartlarında 'metropolitler, diğer din adamları, aristokratlar ve imtiyazlı aileler ayrıcalıklı bir şekilde korunacak, bu toprakların yerli halklarının yararına iktisadi politika güdülecek' gibi vaatler vardır. Fakat Rusya, bu taahhütleri icra edebilmesi ve bölgenin dış güçlerden muhafazası için Rus askerinin Kafkasya'da konuşlandırılmasını, buradaki kralların etraftaki devletlerle savaşa girmemelerini, yine başka büyük devletlerle yapılacak anlaşmayı imzalama yetkisinin çarların kararına bırakılmasını istemiştir. Bu takdirde Rusya buraya zaman ayıracak ve buranın baki hamisi olacaktır. Böylece Kafkasya'da, bir eyaletin Rus çarına bağlı kralları, prensler ve hanları ise birer vali seviyesine düşmüştür. İpek yolunun ticaretinden faydalanmak için yardım ve hediye adıyla Kafkasyalılara haraç veren Rusya ise bu sefer vergi alan bir otorite konumuna yükselmiştir. Rusya Kafkasya'yı elde ederek O. Asya siyasetinde büyük avantaj yakalayıp, Kafkas ötesine sarmak için durumun olgunlaşmasını beklemiştir. Rusya'nın Kafkasya'ya yerleşmesi, büyük İslam devletleri olan ve buranın sahiplenilmesi konusunda kendisinde doğal ve tarihi hak bulan Osmanlı'yı ve İran'ı kızdırmış, fakat onlar da bu durumu kabullenmek zorunda kalmışlardır.

KAYNAKLAR

- Akmaz, Ahmet (2014). "Rus Yayılmacılığının Sistemleşme Süreci". *B. Ü. İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1/2. s. 29-44.
- Aksan, Virginia H. (2007). *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged*.

- Harlow, England: Longman/Pearson.
- Alizade, Orhan (2010). "18. Yy'nin İlk Yarısında Rusya'nın Kafkasya'da İşgalcilik Politikaları". *Akademik Bakış*, 4/7, s. 105-114.
- Allen, William & Edward David (2013). "Rus-Kafkas Münasebetlerinde İtil-Terek Güzergâhı". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Çev.Serkan Acar, XXVIII/1, s. 301-313.
- Altun, Abdullah. (2006). *Said b. Halil İbrahim'in 'Tarih-i Sefer-i Rusya' Adlı Eseri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Asal, Uğur Yasin. (2012). *Rusya'nın Baltık ülkeleri Politikasının Değişimi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Aydoğmuşoğlu, Cihat. (2011). "Abbas Mirza (1789-1833) ve Dönemi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/19, s. 127-137.
- Budak, Mustafa. (2002). "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti". *Türkler*, (18), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 843-891.
- Carrere D'encausse, Helene. (2000). *Tamamlanmamış Rusya*. Çev; Reşat Üzmen, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan. (2017). "18. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro'nun İran Seferi". *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. (2). Kafkasya Özel Sayısı. s. 115-132.
- Eltut, Nükhet (2017). *1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları*. Erş. 04.01.2017. s. 119-129.
- Erim, Nihat (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Erkilet, Alev (2015). *Ele Geçirilemeyen Toprak Kuzey Kafkasya*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları,
- Gökay, Bülent (2004). Russia and Chechnia: A Long History of Conflict, Resistance and Oppression. *Alternatives*, 3/2&3, s. 1-18.
- Guluyev, Telman (2010). *Rusya'nın Azerbaycan Siyaseti 1801-1913*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Güne-Yadcy, Zübeyde (2003) "A Chechen national hero of the Caucasus in the 18th century: Sheikh Mansur". *Central Asian Survey*, 22/1, s.103-115.
- Hosking, Geoffrey (2006). *Russia And The Russians. From Earliest. Times To 2001*. Çev: Kezban Acar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kantarcı, Hakan (2006). *Kısaçtaki Bölge Kafkasya*. Baskı: I, İstanbul: IQ Yayınları.
- Karal, Enver Ziya (1999). "Osmanlı Tarihi", V. Cilt, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kurat, Akdes Nimet (1999). *Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye Kadar*. 4. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kuzucu, Serhat (2010). "I. Katerina Dönemi Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kırım". *Türk Dünyası Araştırmaları*. 93/185, s.107-118.
- Kuzucu, Serhat (2013). "Rus Çarı I. Pavel Dönemi Osmanlı-Rus Siyasi İlişkileri ve Napolyon'a Karşı Ortak Mücadele". *Karadeniz Araştırmaları*, (38). s. 75-87.
- Madariaga, Isabel De (2005). *Ivan the Terrible*. New Haven and London: Yale

- University Press.
- Mahmutova, Mariya (2014). II. Aleksandr: Kurtarıcı Çar. *Gündem Rusya*, (14), s. 52-53.
- Özbay, Özdemir (1999). *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*. 2. Baskı, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları.
- Öztürk, Mustafa (2013). "Çarlık'tan Federasyon'a Rusya'nın Sıcak Deniz Algısındaki Öncelikli Konuların Genel Bir Değerlendirmesi" *Ortadoğu Analiz*, 5/60, s. 52-59.
- Sapmaz, Ahmet (2008). *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Somuncuoğlu, B. Tümen (2014). "Çarlık Rusyası Dönemi Türkistan'ında İslam ve Modernleşme". *TSA*, 18/2, s. 227-240.
- Şirokorad, A. B. (2009). *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana, Osmanlı-Rus Savaşları, Kırım, Balkanlar, 93 Harbi ve Sarıkamış*. Çev: Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Taşkesenligil, Muhammed (2017). "16. Yüzyılda Korkunç İvan'ın Rus Tarihindeki Rolü Üzerine". *KARADENİZ*, (36), s.143-151.
- Taştekin, Fehim (2014) *Kafkasya'da Nüfus Savaşları*. Er:12.09.2014. http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/tarih/074_kafkasyada_nufuz_savaslari.htm
- Uzunçarşılıoğlu, İsmail H. (1937). "Arşiv Vesikalarına Göre Yedi Ada Cumhuriyeti" *BELLETTEN*, I/3-4, s. 627-639.
- Vernadsky, George (2009). *Rusya Tarihi*. Çev: Doğukan Mızrak & Egemen Ç. Mızrak, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Vernadsky, George (2011). *Rusya Tarihi*. Çev: Doğukan Mızrak/Egemen Ç. Mızrak, II. Baskı, İstanbul: Selenge Yayınları,
- Yasa, Işıl (2008). *Tarihsel Açıdan Kuzey Kafkasya*. İstanbul: BİLGESAM.
- Yetişgin, Memet (2010). "Yirminci Asra Girerken Rusya ve Rusların Türklere Yaklaşımı". *Bilig*, (52), s. 195-230.
- Yüksel, Sinan (2017). "Çariçe Anna Zamanında Rusya'nın Karadeniz Politikası". *Mukaddime*, 8/2, s. 351-364.
- Богородская, Ольга. Е. (2012). *История России С Древнейших Времен До 1917 Года*. Россия: Учеб. Метод. Пособие Для Иностраных Студентов, обучающихся в ИГЭУ, Иваново.
- Буганов, В. И. & Зырянов, П.Н. (1999). *История России, Конец XVII-XIX Век*. Москва: Просвещение.
- Лукутин А. В. (2001) *Экзаменационные вопросы и ответы. История: Учебное пособие*. Москва: АСТ-ПРЕСС.
- Некрасов, Г.А. (1976). *Роль России в европейской международной политике. 1725-1739 гг*. Москва: Академия наук СССР.
- Смирнов, Н. А. (1938). *Политика России на Кавказе в XVI - XIX веках*. Москва: Социально-Экономической Литературы.